

ΟΜΗΡΟΣ

Ἔτος Δ'.

ΕΝ ΣΜΥΡΝῃ 1876.

Φυλ. Ε'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.

Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 14 Μαρτίου 1876

ἐν τῷ ἐνταῦθα Φιλεκαίδ. Συλλόγῳ

«Ὅμηρος» ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ

τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΚΑΠΔΑΝΙΔΟΥ.

Μετὰ σιγὴν πολυχρόνιον παριστάμενος σήμερον ἐνώπιον τοιοῦτου ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, ἵνα ποιήσω συνέχειαν τοῦ πέρυσι διδασθέντος ἱστορικοῦ μου μαθήματος, πρότιστα πάντων ἀπονέμω, ὡς πρέπει, πρὸς τὰς φιλομούσους Κυρίας καὶ τοὺς ἐντίμους Κυρίους τὰς εὐχαριστίας μου ἐπὶ τῇ τιμῇ, ἥ με ἡξίωσαν ἤδη διὰ τῆς εὐγενοῦς αὐτῶν παρουσίας καὶ ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ, μεθ' ἧς συνῆλθον ἐνταῦθα, ὅπως μετ' ἄκρας περιεργίας καὶ τῆς δεούσης φιλομαθείας ἀκροάσωνται τοὺς ἀγῶνας, τὰ ἀμαρτήματα καὶ

τὰ ἄθλα καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ βίου τῶν ἡμετέρων Προγόνων.

Πότῳ δὲ συμβάλλεται πρὸς τοὺς ἄλλαις διδασμασι καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ τὸν λυσιτελέστατον, εἰς τὴν διάδοσιν τῶν Γραμμάτων κατὰ τὴν κλεινὴν τοῦ Ὁμήρου πατρίδα, οὐδεὶς ἐστίν, ὅστις καὶ ἐπ' ἐλάχιστον ἀμφιβάλλει. Ἐπειδὴ, ὅπως ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς Ἀστρονομίας διδασκόμεθα τὴν οὐσίαν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν φύσιν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν ἀφ' ἧμῶν καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τῶν ἀστέρων, τὰ μέσα τοῦ διαστέλλειν τὰς νεφελώδεις σωρείας εἰς διακεκριμένους κόσμους, ἐξ ὧν συνίσταται ὁ λεγόμενος Γαλαξίας, ὡς καὶ τὰ διάφορα στρώματα, ἐξ ὧν ὁ ἡμέτερος ἀποτελεῖται πλανήτης, οὕτω διὰ τῆς ἀφηγήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας, μανθάνομεν τὰ μέσα τοῦ ἀναλύειν τὴν ὁμίχλην τῆς προαιωνίου παραδόσεως εἰς τὰ διάφορα στοιχεῖα, ἐξ ὧν αὐτὴ συνεκροτήθη ἡρέμα, τὸν τρόπον

(ΟΜΗΡΟΣ ΦΥΛ. Ε')

τοῦ διακρίνειν τὰς ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις τῶν ἐν τῷ ἡθικῷ κόσμῳ ἐπιγείων ἀστέρων, καὶ κατὰ πόσον ἀστερισμός τις ἐκ τούτων ὑπάρχει καθ' ἑλκας τὰς ὄψεις λαμπρότερος τοῦ ἑτέρου.

Καὶ εἰ ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς Ἀστρονομίας ἐξάγομεν ὅτι ἡ τάξις, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ πρόοδος τῶν οὐρανίων σωμάτων ἀποκαλύπτουσι τρανῶς τὸν Θεὸν ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων, διὰ τῆς ἱστορίας πειθόμεθα ὅτι αὐτὴ ἡ συνέχεια τοῦ σκοποῦ, αὐτὴ ἡ πρόοδος τῶν αἰώνων, αὐτὴ ἡ συνάρπεια τῆς πράξεως καὶ τῆς διανοίας τῶν οἰχομένων ἀνθρώπων πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν πράξιν τῶν νῦν ἐπὶ γῆς ζώντων ἀποκαλύπτουσι ἐναργέστατα τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὑψίστου ἐν τῇ φύσει, ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων, καὶ διὰ τῆς ἱστορίας σαφέστατα βλέπομεν ἐπὶ μὲν τῆς μεγάλης κλίμακος τῶν τοῦ κόσμου κινήσεων ἐγκεχαραγμένην τὴν ἀδιάλειπτον διάνοιαν τοῦ Δημιουργοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς μικρότερας κλίμακος τῆς ζωῆς τῶν ἡρώων, τῶν σοφῶν, τῶν ἁγίων, τοὺς ὑψηλοτάτους ἀγῶνας τῶν δημιουργηθέντων πλασμάτων.

Παρ' ἡμῖν δὲ ἰδίως τοῖς Ἕλλησι λίαν συντελεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας τοῦ ἡμετέρου πολυκυδίστου ἔθνους, οὐχὶ βεβαίως πρὸς ἀπλὴν ἐξιστόρησιν τῶν πράξεων αὐτοῦ τῶν ἐνδόξων, ἵνα ἡμεῖς, οἱ ἐκείνων ἀπόγονοι, καυχώμεθα κενοφρόνως ἐπὶ μόνῃ πατραγαθίᾳ, ἀλλὰ μάλλον ἀπ' ἐναντίου πρὸς ἐποικοδόμησιν ἀναγκαίαν καὶ εἰς ἀναζωπύρησιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ αἰσθήματος πάντων, ὥς παραθήγουσα προσηκόντως τὴν ἡμετέραν φιλοτιμίαν καὶ τὴν εἰς τὰ καλὰ προθυμίαν, προβάλλουσα ἡμῖν παράδειγμα τοὺς Πατέρας, οἵτινες ἀνέγραψαν τὴν μνήμην αὐτῶν εἰς τὰ ὕψη, καὶ τῶν ὁποίων τὰ μνημεῖα τῆς δόξης καὶ τῶν κινδύνων οἱ φάροι ἴστανται παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ παρελθόντος, ἵνα διευθύνωσιν ἡμᾶς εἰς τοῦ μέλλοντος τὰ ἀχανῆ πελάγη.

Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν τοῦτον τὸν καλὸν καὶ ὠφέλιμον συνεπεία τιμητικῆς ἐν-

ταλῆς καὶ εὐγενεστάτης προσκλήσεως τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ τούτου Συλλόγου ἀναδεικνύμενος εὐχαρίστως κατὰ τὸ παρελθὸν σχολικὸν ἔτος τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας τῇ πατρικῇ προτροπῇ τοῦ σεβαστοῦ μοι Γυμνασιάρχου, διεξήλθον ἐνταῦθα, ὥς ἡδυνάμην, συντόμως τὸ μέγα ἱστορικὸν στάδιον, ὅπερ ἐδολιχοδρόμησε θαυμασίως τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τυράρχων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰς παντοίας μεταβολὰς καὶ τὰς φάσεις, αἱ ὑπέστη ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην πορείαν, καὶ τὰς ποικίλας περιπετείας, εἰς αἷς ὁ ἐλληνικὸς χριστιανισμὸς περιέστη κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ὡς τε ἐφέτος δὲν δύναμαι ἢ νὰ συμπληρώσω κατὰ καθήκον τὸ ἱστορικὸν μάθημά μου. Πρὶν ἢ ὅμως ἐπιχειρήσω τὴν συνέχειαν τούτου, τὴν ἐξιστόρησιν δηλονότι τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν γεγονότων, κατ' ἀνάγκην ὀφείλω σήμερον νὰ ἀναδράμω εἰς τὰ ὀπίσω πρὸς τὴν ὁδὸν, ἣν διήνυσα, ἵνα ὑπομνήσω ὑμῖν συντομώτατα ὅσα μελεῖστί ἀνέπτυξα πέρυσι, καὶ ἵνα δώσω τοῖς πᾶσι γενικὴν ἰδέαν περὶ τοῦ ὅλου, προστιθεὶς ἐπὶ τέλους καὶ κρίσεις τινὰς ἐπὶ τούτου.

Μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, Κύριοι, Εὐγενεῖς μου Κυρίαί, δύο καὶ μόνον ἐξέχουσι κατὰ πάντα τὴν σπουδαιότητα καὶ τὰ ἔργα, τὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων. διότι ταῦτα πεπροικισμένα διὰ πασῶν τῶν ἀπαιτουμένων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρόοδον σωματικῶν καὶ πνευματικῶν προτερημάτων, βοηθούμενα δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ὡραίας φύσεως τῆς χώρας αὐτῶν τῆς ποικίλης, εὐθὺς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἤρξαντο, ἐκάτερον μὲν κατ' ἰδέαν, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ λόγον νὰ καταρτίζωσι βίον κρείττονα ὁσημέραι καὶ τελειότερον ἀνθρωπίνως, νὰ προάγωνται κατ' ὀλίγον, τὸ μὲν μάλλον ἐν θεωρίᾳ, τὸ δὲ πρακτικῶς ὡς τὸ πλεῖστον καὶ νὰ προσεγγίζωσιν ἔτι μάλλον πρὸς τὸν τελικὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κατὰ τὸ δυνατόν

δηλονότι ἀνάπτυξιν, θεραπείαν καὶ ἐπικράτησιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων.

Ἀλλὰ καὶ τοι διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἐθνῶν ἡ ἀρχαιότης ἐπέτυχε παντὸς ὅ,τι ὑψηλὸν ἐστὶ καὶ σχετικῶς τέλειον ἐν τῷ κόσμῳ, οὐχ ἥττον ὅμως καὶ μεθ' ὅλην τὴν στενὴν πρὸς ἀλλήλους συγγένειαν, καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἐνότητα, οἱ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι διαφέρουσι μεταξὺ τῶν τὴν τε θρησκείαν καὶ πολιτείαν, τὰς τε τέχνας καὶ ἐπιστήμας καὶ δὴ καὶ τὰ ἥθη καὶ κοινωνίαν. Ἡ δὲ παγκόσμιος ἱστορία παριστῶσα ἐν γένει τὸ ἡμέτερον ἔθνος τυρβαζόμενον ὑπὸ παθῶν νεανικῶν, τὴν δὲ ἐλληνικὴν κοινωνίαν ὀργῶσαν, σφριγῶσαν καὶ πρὸς τι τέρμα ὀρμῶσαν προσεχὲς καὶ τοι ἄγνωστον ἐξαίρει αὐτὸ ὑπὲρ πάντα τὰ ἔθνη, ἀλλὰ δὴ καὶ ὑπὲρ τοὺς Ῥωμαίους. Καὶ δικαίως· διότι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐφάνη ἀριστεῦον παραγαγὼν παραδόξως καὶ ἐν τῇ νηπιακῇ αὐτοῦ καταστάσει καρποὺς ἀξίους τε καὶ ἀφθότους, ὥς μαρτυροῦσι τὰ διδύμα ἔργα τοῦ ἀθανάτου Ὀμήρου. Παραδείγματα δ' εὐφυΐας, γενναιότητος καὶ ἀνδρείας καὶ ἄλλων ἀρετῶν ἔδειξεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Ἀσία, Λιβύη, Ἰταλία, Γαλλία, πάντα τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ ἄλλα μακρὰν τῆς θαλάσσης μέρη ὑπὸ Ἑλλήνων ἀποικισθέντα ἔδειξαν ὅτι εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων οὐδὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰσοφαρίσῃ. Τὸ ὑγισινὸν καὶ μαγευτικὸν τοῦ κλίματος, τὸ ἐμπορικὸν τῆς θέσεως, ἡ ἀπαραδειγμάτιστος εὐημερία τοσούτων μεγαλοπόλεων, μαρτυροῦσι τὴν περὶ ἐκλογὴν τοῦ τόπου μεγαλοφυΐαν, τὴν περίνοιαν τῶν ἀποίκων, τὴν ὑπὲρ τοὺς ἐγχωρίους ὑπεροχὴν τούτων καὶ τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἐκ τῶν μετέπειτα κρατησάντων.

Ὁ μικρὸς ἐν Ἑλλάδι καὶ καθειργμένος κόσμος εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ πάντων τῶν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς φυλαῖς λειψάνων τοῦ αὐτομάτου βίου. Ὁ τύπος ἐκεῖνος, καθ' ὃν οἱ Πελασγοὶ ἐμιμήθησαν τὴν Ἀσίαν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ἐξηλείφθη ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ προβάσει τοῦ χρό-

νου. Ὁ νοῦς ἐστράτευσε κατὰ πάντων, ἵνα δαμάσῃ τὴν ὕλην. Ὁ δεσποτισμὸς ὤφειλε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίαν. Καὶ ἐν ταύτῃ τῇ πάλῃ τρανῶς διεκρίθησαν αἱ τρεῖς ἐποχαὶ τῆς Ἑλλάδος. Αὕτη προσέβαλε τὴν Ἀσίαν κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἀπέκρουσεν αὐτὴν ἐν Σαλαμῖνι καὶ καθυπέταξεν ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἡ δὲ πρόοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ μικρὸν ἀναπτυσσομένη συνετελέσθη καθόλου ἐπὶ Περικλέους τοῦ πάνυ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ αἰὼν τῆς Ἑλλάδος παρίσταται ἐπὶ τούτου ἀσυγκρίτως λαμπρότερος ὑπὲρ πάντας, ἀξιολογώτερος κατὰ πάντα ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ, ὥς θρίαμβος τῆς ἀνθρωπότητος· τὰ δὲ προϊόντα τῆς ἐλληνικῆς μεγαλοφυΐας, τελειότερα, ἰδεωδέστερα καὶ διδακτικώτερα, χρησιμεύοντα πάντοτε, ὥς πρωτότυπα ἀριστοτεχνήματα, ὥς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀξιολύπητα, καὶ ὥς τὸ πλεῖστον ἀμίμητα παραδείγματα. Τὸ ἐλληνικὸν λοιπὸν ἔθνος διαιωνίσαν ἑαυτὸ διὰ τῶν μεγάλων τῆς διανοίας ἔργων, διὰ τῆς Ποιήσεως, τῆς Μυθολογίας, τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Ἱστορίας, τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς Γλυπτικῆς, τῆς Ζωγραφικῆς, τῆς Μουσικῆς, καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, οὐδένα ἄλλον ἠδύνατο ἔχειν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ἐνάμιλλον κατὰ πάντα, παρὰ τὸν δαιμόνιον ἄνδρα, τὸν ὁποῖον αὐτὸ πάλιν διέπλασε μετ' ὀλίγον, τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρον, τοῦ ὁποῖου ὁ βίος δι' ἐτῶν μὲν μετρούμενος ἦτο βραχύς, μακρότατος δὲ διὰ συμβεβηκότων, καὶ ὅς τις Ἀλέξανδρος κατὰ τοῦτο μάλιστα ὑπερτερεῖ τοὺς λοιποὺς πάντας πρωταγωνιστὰς τῆς ἱστορίας ἐν γένει ὅτι ἐκ παίδων ἤρξατο μεγαλουργῶν.

Ἡ ἀρίζηλος ὁμως δόξα καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ τοῦ ἔθνους διὰ τὴν ὑπερπλεονάσσαν, ὥς μὴ ὤφελε, πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, ὥς καὶ δι' ἄλλας πολλὰς καὶ διαφόρους αἰτίας, παύεται πλέον ἅμα τῇ ἐντελεῖ Ἑλληνικῇ αὐτονομίᾳ καὶ μάλιστα, ὅτε ἡ δεσποτεία τῆς Ῥώμης ἐπέβαλεν αὐθαιρέτως εἰς τοὺς δου-

λωθέντας γραικύλους τὸ φερόν ἐνομα τοῦ Λατίου. Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἀπολέσασα τὴν αὐτονομίαν ἀφῆκε τὴν μεγαλουργίαν, ἀποθεμένη δὲ τὰς ὁμηρικὰς αὐτῆς δάφνας εἰς πύδας Ρωμαίων δεσποτῶν καὶ θρησκομανῶν ἱερέων ἀπεσύρθη τῆς σκηνῆς, ἀπόλωλε διανοητικῶς, κοινωνικῶς τε καὶ ἐθνικῶς καὶ κατέδυσεν εἰς τὴν τῶν ἀναμνήσεων βασιλείαν καταλιποῦσα τοῖς ἐπιγιγνομένοις σωρόν τινα ἐρειπίων καὶ μέγα πλῆθος βιβλίων! Εὐτυχῶς ὅμως καὶ οὕτως ἡ Ἑλλὰς οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει· αὕτη δὲ ἡ ἀσθένεια οὐκ ἐστὶ πρὸς θάνατον, ἀλλ' ἵνα δοξασθῇ δι' αὐτῆς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ τῷ ὄντι· πᾶν ὅ,τι ἀπέβαλον αἱ κυριότητες, αἱ ἀρχαί, οἱ πλούσιοι, οἱ σοφοὶ καὶ οἱ πάσης τάξεως ὀλιγάρχαι, τοῦτο πρὸς κοινὸν ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος ἀποβαίνει. Ὁ λόγος τοῦ Ἡρακλείτου βαθμηδὸν καὶ ἥρέμα εἰς τὸν κόσμον ἀνακοινοῦται· ὁ δὲ Νόος τοῦ Ἀναξαγόρου ἐπὶ μᾶλλον ἀναπτυσσόμενος γίνεται κοινότερος κατ' ὀλίγον· τὸ δὲ Δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, μύχιον προανάκρουσμα ἐθνικῆς συνειδήσεως, πρόδρομος φανερός ἐθνικῆς ἀρμονίας ἐνσρκούμενον εἰς ὅλην τῆς κοινωνίας προαγγέλλει τὴν μέλλουσαν ἐπανόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ ἰδοὺ, ὦ τοῦ θαύματος, ἐνῶ καθόλου ἡ ἀνθρωπότης πάσης πίστεως ἐστερημένη καὶ ἠθικῶς πλανωμένη ἐν ἐρήμῳ αὐχμηροτάτῃ ἐπεζήτει ὁασίν τινα ψυχικῆς παραμυθίας, καὶ ἀπόλυτον εἶχεν ἀνάγκην διανοητικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως, ἰδοὺ, λέγω, αἴφνης καὶ κατὰ προσδοκίαν, ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἀναφαίνεται ἐν Γαλιλαίᾳ νέον τι κήρυγμα, οὐράνιον θρήσκευμα, ἐπὶ τῆς ἰσότητος στηριζόμενον καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπάντων καὶ ἐντελλόμενον πᾶσι τὴν ἀδελφικὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, διαδίδεται πανταχῶς, ἐξορκίζει τὴν πολυμορφίαν, τὰ κόμματα καὶ τὰς διχονοίας, ἃς ἐπήνεγκε πρότερον τὸ πολυπρόσωπον τῆς θεότητος καὶ ἀνακαινίζει, ὥς ἔπρεπε, τὴν ἐκ τοῦ παγκοσμίου κατακλυσμοῦ περισωθεί-

σαν ἑλληνικὴν κοινωνίαν διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς διδασκαλίας.

Ὁ οὐρανοβάμων Παῦλος, ὡς ἄλλη περιστερὰ ἐκ τῆς κιβωτοῦ περιπτᾶσα, ἔρχεται εἰς Μακεδονίαν, ὁμολογεῖ χάριτας ὅσας πλείστας εἰς τοὺς περὶ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν εἰς τὸν κόσμον σκόπιμον μετάδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, σπεύδει δὲ ἔπειτα εἰς Ἀθήνας, τὴν πατρίδα Θεῶν τε σοφῶν τε, καὶ ἐκεῖ ἀγορεύει ὑπὲρ ἐνότητος Θεοῦ καὶ Χριστοῦ θεότητος καὶ περὶ προσδοκίας μελλούσης ἀναστάσεως. Ἐκαστος φθόγγος τοῦ ρήτορος κλονεῖ τὰς βάσεις τῆς πολιτείας καὶ κατεδαφίζει ἓνα βωμόν. Ἡ ἀκρόπολις ἀνοίγει τὰς πύλας της. Ὁ Ἄρειος Πάγος ὑποχωρεῖ καὶ ἡ ἡχώ τῆς Πικνὸς μεταδίδωσι τὸ Εὐαγγέλιον ἀπ' Ἀθηνῶν καὶ Κορίνθου καὶ ἀπὸ ἄκρης Ἑλλάδος μέχρι περάτων τοῦ ἀπεράντου Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ χριστιανισμὸς λοιπὸν ὁ ὑπὸ μίαν ἐποψιν ὢν ὁ τῶν Ἑβραίων Ἑβραϊσμός, ὑπὸ ἄλλην ἐννοίαν καὶ σπουδαίαν κατέστη πρὸς Ἑλληνας Ἑλλήν. Ἡ τῶν ἱερῶν αὐτοῦ βιβλίων γλῶσσα εἶναι οὐχὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Σινᾶ ἢ τῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλ' ἡ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἄνευ δὲ τοῦ Πλάτωνος, ἄνευ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄνευ τοῦ Ἀλεξάνδρου πᾶσα ἡ εἰς τὸν χριστιανισμόν προπαρασκευὴ καὶ πᾶσα ἡ ἀνάπτυξις τοῦτου θά ἀπέβαινε πάντως πολὺ διάφορος ἐκείνης, ἥτις πραγματικῶς ἀπέβη ἐν τῇ προβάσει τοῦ χρόνου καὶ ἐν τηλικούτῳ πλούτῳ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου.

Ὡς τε ὁ ἀπὸ πολλοῦ Ἐπιμενίδειον ὕπνον καθεύδων ἑλληνισμός, ὡς μύκης ἀνακηδήσας χαμόθεν περιπτύσσεται εὐχαρίστως τὴν νέαν ὠραίαν πίστιν καὶ μνηστεύεται ταύτην. Συνθήκη δὲ παραχρῆμα μεταξὺ τῆς νεαρᾶς συζυγίας, τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλλάδος, ἐξασφαλίζει τὸ μέλλον. Καὶ ἡ μὲν Ἑλλὰς δωρεῖται προθύμως τῷ χριστιανισμῷ εὐφυΐαν, παιδείαν, τύπους πολιτευμάτων καὶ ἀκλόνητον καρτερίαν εἰς αἰκισμούς καὶ βασάνους, εἰς προκαταβολὴν δὲ προσφέρει καὶ αἱματηρὰν θυσίαν, τηλικούτον μαρτύρων

θεσπίσιον νέφος. Οὗτος δὲ τοῦναντίον τίθησιν ἀσπασίως εἰς τὸν δάκτυλον τῆς μνηστῆς τοῦ τὸν ἀρραβῶνα τῆς σωτηρίας. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ ταύτης τῆς ἀμοιβῆς συνθήκης κυοφορεῖται ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἀφομοιώσεως καὶ συγχωνεύσεως καὶ προετοιμάζεται ἡ μεγάλη περίοδος, καθ' ἣν ὅλον τὸ ἔθνος μέλλει νὰ ἐπαισθανθῇ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος εἰς πάντα τὰ μέλη. Διὸ οἱ χυμοὶ οἱ ζωοποιήσαντες καὶ δόντες κίνησιν εἰς τὸ ἄτομον μετοχετεύονται βαθμικῶς εἰς τὰς φλέβας τῆς κοινωνίας.

Καὶ ἰδοὺ, ἐνῶ ἡ μοναρχία τῆς Ῥώμης διήνυσεν ὁδὸν ἀμαρτίας συνεπισύρουσα εἰς τὸν θλαθρόν της καὶ τὸν ὑφ' ἐαυτὴν ὑπάρχοντα κόσμον, ὁ εὐγενὴς υἱὸς τοῦ Κλωρεῦ Κωνσταντίου ἀκατόρθωτον κρίνας τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς ἐπιθανάτως ἐχούσης Ῥωμαϊκῆς πολιτείας διὰ μέσου τῆς πολυθείας, στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐκτελεῖ τὸ ἀποφασισθὲν τολμηρότατον σχέδιόν του. Ἀποκεφαλίζει τὴν Ῥώμην, ἀπομακρύνει τὸν Αὐτοκράτορα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου βασιλευούσης, παραδίδωσι ταύτην εἰς τὴν διάθεσιν τῆς θεᾶς Τύχης της καὶ ἀπέρχεται εἰς τὴν χώραν τοῦ πρὶν μὲν ἀγνώστου, νῦν δὲ ἀποκεκαλυμμένου Θεοῦ, εἰς τὴν ὡραίαν Ἑλλάδα. Τὸ Βυζάντιον τότε ὀρίζεται τόπος συνοχῆς τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκλέγεται, καὶ δικαίως, ἡ πρωτεύουσα καὶ ἐστία τοῦ Χριστιανικοῦ Πανελληνίου. Τὸ ἐλληνικὸν τέλος πάντων ἔθνος εἰς ἀμοιβὴν τῆς καινότητος ταύτης ἀπολαμβάνει ὅ,τι ἀπὸ πολλοῦ ἐστερεῖτο. Γίνεται ἐνδοξον ἐν ἐνὶ λόγῳ τὸ μὴ ὂν μηδὲ ἔθνος, γίνεται κύριος ὁ πρότερον δοῦλος καὶ λίαν ἐχέφρων ὁ πρῶην γραικύλος! Μέγας, εἰ, Κύριε, καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου καὶ οὐδεὶς λόγος ἐξαρκέσει πρὸς ὕμνον τῶν θαυμασίων σου!

Ἄλλ' ὁ ἐλληνικὸς κόσμος συνεπὴς πάντοτε εἰς τὸν φυλετικὸν χαρακτῆρα ἦτο τότε διηρημένος εἰς δύο στρατόπεδα καὶ σπουδαῖα καὶ εἰς δύο κόμματα ἡ διάνοιά του. Διὸ συγκαλεῖται ἡ πρώτη τῶν μεγάλων οἰ-

κουμενικῶν Συνόδων, καὶ ἐν αὐτῇ ἐκδηλοῦνται αἱ δύο μεγάλαι ἰδέαι αἱ διαφιλονεικούσαι τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόσμου, ἡ μὲν διὰ τοῦ Ἀρείου, τοῦ ὑπερμάχου τοῦ παρελθόντος, ἡ δὲ διὰ τοῦ διακόνου Ἀθανασίου, τοῦ νομοθέτου τοῦ μέλλοντος. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ τῶν ἀνταγωνιστῶν ἀμφιπτερυγίζει ὁ ἐκδημοῦς Ῥωμαϊκὸς αἰετὸς, ὁ διατάκτης τοῦ ἐνεστώτος, Κωνσταντῖνος ὁ μέγας. Ἐνταῦθα νικᾷ ἡ εὐγλωττία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ὑπερτερεῖ τὸ τῆς ἐναρκώσεως δόγμα καὶ θριαμβεύει ἡ Ὁρθοδοξία ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου καταδικάζεται ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου, τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς ἡ φιλοσοφία, καὶ ὑπεράνω τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος ὁ Σταυρὸς κυματίζει. Τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον ἐλληνικοῖς γράμμασι γεγραμμένον διατυποῖ, σαφηνίζει καὶ δογματοποιεῖ τὴν μεταξὺ ἐνανθρωπίσεως καὶ πανελληνίου συναφθεῖσαν συνθήκην. Τὸ πιστεύω ἐν ἄλλοις λόγοις γίνεται κέντρον, περὶ ὃ θέλει στρέφεσθαι πᾶς ὁ μετέπειτα αἰὼν, γίνεται κρίκος συνδέων τοῦ Πλάτωνος τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν τοῦ Παύλου καὶ Χρυσόστομου. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ὑπέκουςα εἰς τὴν εὐφυΐαν τοῦ Κλήρου ἐκδηλοῖ πάντα τὰ κεινοφανῆ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ δὲ ἀρχικὸν αὐτῆς κάλλος καὶ περ ὑπὸ χροιάς τινος ἀνατολικῆς ἐπιχρυσούμενον καὶ ἐπομένως ἦττον ἀττικὸν, σώζεται ὅμως πάλιν ἀκέραιον σχεδὸν παρὰ τοῖς Πατράσι τῆς Ἐκκλησίας καὶ διατελεῖ ὡς πάντοτε ἐναρμόνιον καὶ καθαρὸν, διατηρῆσαν τὸν χαρακτῆρα τοῦ Πλάτωνος καὶ Λυσίου.

Πλὴν, εἰ καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἐπαγιώθη ὑπὸ τῶν δύο μεγάλων ἐλληνικῶν συνόδων, ὁ ὑπὲρ ἐνότητος ὅμως πόλεμος τῶν δύο ἀντιθέτων κομμάτων ἄρχεται ἀνανεούμενος ἀπὸ τοῦδε. Ὁ Ἀρειὸς μετεμψυχούμενος εἰς τοὺς Ἀπολλιναρίους, τοὺς Μακεδονίους, τοὺς Εὐτυχίους, τοὺς Πελαγίους καὶ εἰς πλείστους τῶν Ἀθηνῶν σοφιστὰς καὶ φιλοσόφους τῆς Ἀλεξανδρείας καταπολεμεῖ τοὺς ἀσπασμένους τὸ Εὐαγγέλιον. Τὸ δὲ τῆς πίστεως Σύμβολον ἐκτίθεται εἰς τὴν διττὴν ἀντενέργειαν τοῦ ἀσυνθέτου ἐλληνισμοῦ καὶ

τῆς Βυζαντινῆς μοναρχίας. Ἄλλ' ἡ μεγάλη αὕτη ἔρις ἐπὶ μακρότατον χρόνον διαταράξασα τὰς τῶν χριστιανῶν συνειδήσεις ὁριστικῶς διελύθη διὰ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου χάρις εἰς τὴν ἀκλόνητον πίστιν καὶ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας τῶν ἀειμνήστων Πατέρων. Οὕτω δὲ καθιεροῦται ἐφάπαξ ὁ θρίαμβος τῆς ὀρθοδοξίας, κατευνάσσεται ὁ σάλος ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, κατορθοῦται ἡ πολιτικὴ ἐνότης τοῦ κράτους καὶ κανονίζονται πάντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλὰ τὴν ποθητὴν ταύτην εἰρήνην διαδέχεται περίοδος ἄλλη, περίοδος ὀργασμοῦ, ταραχῆς καὶ δημωδῶν στάσεων, αἵτινες ἐνόθευσαν πολυτρόπως καὶ ἠκρωτηρίασαν τὰς ἡθικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἡ δὲ πολιτεία ἐπαμφοτερίζουσα νῦν μὲν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν διχόνοιαν, νῦν δὲ πρὸς τὸν βασιλικὸν δεσποτισμὸν δὲν ἔκειτο ἐπὶ βάσεων στερεῶν καὶ ἐδραίων.

Ἡ οἰκτρά δὲ κατάστασις αὕτη διαρκεῖ ἐπὶ πάμπολυν χρόνον, μέχρις οὗ ἡ ἔξωθεν ἐπελθοῦσα βαρβαρότης ἐνθεν μὲν τῆς τῶν Περσῶν εἰδωλολατρείας, ἐνθεν δὲ τῆς τῶν Ἀράβων μονοθείας καὶ τῆς Βυζαντινῆς πολιτείας, κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς προγονικῆς παραδόσεως καὶ παιδείας, συνῆψε τὰ διςτῶτα, προὐκάλεσε τὴν φιλίαν καὶ συμμαχίαν τῶν διαμαχομένων Ἑλλήνων καὶ ἐστερέωσε τὸν ἐθνισμὸν πάντων τῶν ὑπηκόων. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐβδόμης καὶ τελευταίας οἰκουμένης Συνόδου ὁ σύλλογος τῶν πεπαιδευμένων ἀποταξάμενος τῷ πειρασμῷ τῆς αἵρέσεως συντάσσεται τῇ ὀρθοδοξίᾳ, θεραπεύει τὴν γλῶσσαν καὶ ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον τοῦ Ἑλληνισμοῦ στοιχείον. Ταύτην δὲ τὴν ζηλωτὴν ἀρμονίαν τῶν πολιτικῶν δεσμῶν, τοῦ θρησκευματος καὶ παιδείας συμπληροῖ ἡ πολυτάραχος εἰκονομαχία ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰσαύρων. Ἡ ἐπὶ τῆς βασιλείας ὅμως Εἰρήνης ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων ἐπενήργησε λίαν ἐπὶ τὴν δύσιν καὶ διήγειρε τὴν τῶν Παπῶν φιλαρχίαν.

Ἡ δυσμικὴ Εὐρώπη εὐθὺς μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Γερμανικῶν φυλῶν ἤρξατο νὰ προαισθάνηται τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συμπυκνώσῃ κατὰ μικρὸν τὰς διεσπασμένας δυνάμεις. Οἱ δὲ Ἱεράρχαι τῆς Ρώμης ἀπὸ πολλοῦ μὲν ἀρξάμενοι νὰ ἀποσύρῳνται κατ' ὀλίγον τῆς πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκρατορίας ὑποταγῆς τῶν, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους διὰ τῆς προστασίας τῶν Φράγκων ἡγεμόνων νὰ ὑπεξαίρῳσι τὴν μέσσην Ἰταλίαν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ νὰ ἰδρύσωσι τὸν Παπισμὸν. Καθ' ὃν λοιπὸν χρόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ γίνεται συμμαχία μεταξὺ Κλήρου καὶ Βασιλείας, ἐν τῇ Δύσει ὁ θρόνος τοῦ Λόγουστόλου ἀνορθοῦται διὰ τοῦ Μεγάλου Καρόλου, νέα δὲ φάσις πραγμάτων διαδέχεται τὴν προτέραν καὶ νέος πολιτισμὸς ἀντικαθίστησιν ἐν τῇ ἑσπερίᾳ τὴν ἐπὶ πλείστους αἰῶνας ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖθι ἀπαιδευσίαν καὶ ἀναρχίαν. Ὡς τε ἡ ἐννάτη μετὰ Χριστὸν ἐκατονταετηρὶς εὗρε τὴν Ἀνατολήν καὶ τὴν Δύσιν ὅλως μεταμεμορφωμένας.

Ἐνῷ δηλονότι ὁ Ἀνατολικὸς τότε κόσμος, ὅστις ἔσωζεν ἔτι πλείστα ὅσα λείψανα τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ κυβερνητικῆς εὐρυθμίας, ἀμβλυωπῶν, ὥς μὴ ὥφελε, πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἐν Εὐρώπῃ, ἀφῆκε τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ πνεῦμα νὰ μαραινῇται ὁσημέραι, καὶ κατὰ μικρὸν ἐστερήθη τοῦ γλυκυτάτου ἐκείνου καὶ σύναμα ἐνεργητικωτάτου αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας, ἀντικαταστήσας αὐτὴν δι' ἄλλου ἐλατηρίου ἐπίσης ἐνεργοῦ, ἐπίσης ἰσχυροτάτου, πολλάκις δὲ μάλιστα καὶ θαυματουργοῦ καταστάντος ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, τοῦ αἰσθήματος τῆς θρησκείας. Ἀπεναντίου τὰ ἐν τῇ Δύσει νεαρὰ ἐκεῖνα Γερμανικὰ φύλα ὑπὸ μεγίστου μαχίμου ὀργασμοῦ οἰστροηλατούμενα δὲν ἠδύναντο νὰ αἰσθανθῶσι πολλὴν εὐλάβειαν πρὸς ἐκείνην τὴν ἀνειμένην ἀνατολικὴν κοινωνίαν. Ὁ χωρισμὸς δὲ τῆς Ἰταλίας, ἡ κοσμικὴ τῶν Παπῶν ἐξουσία, ἡ ἐπανόρθωσις τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας καὶ πολλὰ ἄλλα αἷτια ὥ-

θοῦσι τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν εἰς τὸ νὰ ἐρίσωσι πρὸς ἀλλήλας περὶ ὑπεροχῆς καὶ πρωτείων ἐπὶ προφάσει μὲν δογματικῶν ζητημάτων, πράγματι δὲ διὰ κατακτητικῶν τοῦ Ποντίφηκος λόγους. Ἐφ' ᾧ ἀμοιβαῖα πρεσβεῖται πέμπονται πρὸς ἀλλήλας, ὕβρεις καὶ ἀντεγκλήσεις ἀποτείνονται μεταξύ των, Σύνοδοι ἐπὶ Συνόδων συγκροτοῦνται ἀλλεπαλλήλως, ἀναθεματισμοί, ἀφορισμοί, καθαιρέσεις, ἀραὶ καὶ κατάραι ἐξερεῦγονται κατ' ἀλλήλων καὶ τὸ πᾶν εἰς κίνησιν τίθεται. Ἀλλὰ τὰς διχονοίας κορυφοῖ, τὰς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας ἐξάπτει καὶ τὸν χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν συμπληροῖ ἡ ὑπὸ δυτικῶν ἱερέων ἐπινοηθεῖσα προσθήκη τεσσάρων συλλαβῶν ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως, τὸ πολυθρύλλητον ζήτημα «περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *filio-que*». Τότε δὴ ἐκηρύχθη τὸ σχίσμα μεταξύ ὀρθοδόξου καὶ παπικῆς ἐκκλησίας καὶ χάσμα διὰ παντὸς ἐστήρικται μέγα ἐν μέσῳ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως!

Πλὴν τὸ ἀνακηρυχθὲν τοῦτο σχίσμα, ἔργον ἀναποδράστου καὶ θλιβερωτάτης ἀνάγκης, ἦτο ἡ ὁρατὴ καὶ ἄμεσος ἀφορμὴ τῶν ἀπὸ πολλοῦ παρασκευαζομένων πόρρωθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μελλουσῶν ἀνατροπῶν καὶ ἀναστατώσεων. Ἐκ δὲ τοῦ ἀδιαλλάκτου πολέμου μεταξύ τοῦ λατινίζοντος καὶ ἑλληνίζοντος χριστιανισμοῦ ἐπήγασαν πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα παντοῖαι θύελλαι καὶ ἐθνικαὶ συμφοραὶ, αἵτινες ἐπῆλθον ὑπὸ τῶν ἀτελευτήτων ἐκείνων σταυροφορικῶν σμῆνων τῶν ἀθροισθέντων ἀπὸ τῶν περάτων τῆς Ἑσπερίας. Ἡ χριστιανικὴ τότε Εὐρώπη σύμπασα ὀπλισθεῖσα ἐστράτευσε κατὰ τῆς Ἀσίας, ἵνα δῇθεν ἐλευθερώσῃ τὸν Ἅγιον Τάφον ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ἀπίστων. Δύο δὲ αἰώνων περίπου ἀένναος κίνησις, ἀκατάπαυστος ῥοή καὶ στρατιωτικὴ παλῖρροια συνεκύκα Εὐρώπην τε καὶ Ἀσίαν καὶ ἕνεκα τούτου μυριάδες καὶ μυριάδων ἑκατοντάδες ἀνθρώπων ἀπωλέσθησαν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ βίος τῶν ἡμετέρων πατέρων, ὃς τὸ εἶπωμεν ἐλευθέρως, οὐχ ἥκιστα συνετέλει εἰς τὴν ἀλλόκοτον παρακμὴν ἢ

μᾶλλον εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ πλεῖστ' ἀγαθὰ διακατέχοντος ἐτι ἑλληνικοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Οἱ ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καθήμενοι ἄνδρες πλὴν ἐξαιρέσεων ὀλιγίστων δυστυχῶς οὐδεμίαν πολιτικὴν καὶ πολεμικὴν ἀρετὴν εἶχον. Ἡ πολιτεία διεξήγετο ὑπὸ ἀσελγῶν καὶ ἀσυνέτων ἀνθρώπων. Ἡ ἰδιοτέλεια ἐβασίλευεν, ἡ πολυτέλεια ἐπεκράτει· ὁ δεισιδαίμων λαὸς καὶ ὁ ἀμαθέστατος Κληρὸς οὐδὲν δυστυχῶς ἔπραττε πλεόν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπεναντίου συνίστα τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν μοναξίαν ἐνιστάμενος, ὥς μὴ ὠφελεν, εἰς τὰς γενναίας προτροπὰς Ἀλεξίου τοῦ ε' καὶ ἐμπαίζων τὴν φιλοπατρίαν τινῶν βασιλέων. Ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία, ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἐστεροῦντο τῶν χρησιμωτέρων καὶ ρωμαλεωτέρων βραχιόνων, ἐνῶ τοῦναντίον τὰ μοναστήρια ἐπολλαπλασιάζοντο. Διὸ τὸ Ἀνατολικὸν βυζαντινὸν κράτος κατήντησε πράγματι ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων νὰ ὁμοιάζῃ μᾶλλον πρὸς μοναχῶν ἀπραγμόνων ἐνδιαίτημα, ἢ πρὸς ἐνεργὸν πολιτικὴν κοινωνίαν. Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς ἐνὶ λόγῳ ἐνεργῶν ἄνευ ἐνόητος καὶ ἄνευ τῆς προσηκούσης ἐμπειρίας ἔπνεε προδήλως τὰ λοιπῶν ὥστε κορυφωθείσης τῆς παραλυσίας ἐκείνης ἡ ἐλαχίστη πνοὴ ἀνέμου ἤρκει τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐπαγάγῃ τὴν πτώσιν τοῦ κράτους. Καὶ ἰδοὺ τὴν 12ην Ἀπριλίου 1204 ἔπνευσεν ἀπὸ δυσμῶν καταιγὶς σφοδροτάτη, ἥτις τὸ μὲν πλοῖον ἀνέτρεψεν αὐτάνδρον, τὰ φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ τὸ δένδρον ἔδειξε καὶ ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπόν. Οὕτω δὲ ἐξεπληρώθη τὸ προαιώνιον τῆς Δύσεως ὄνειρον τοῦ νὰ κατακτηθῇ τὸ αἵρετικὸν Βυζάντιον, καὶ νὰ ὑποταγῶσιν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης!

Αὕτη δὲ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν πιστῶν τέκνων τοῦ Πάπα κατήνεγκε πράγματι τὴν καιριωτέραν πληγὴν ἐπὶ τῆς εὐημερίας καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐντεῦθεν δὲ χρονα-

λογεῖται κυρίως ἡ πτώσις τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας καὶ ἐντεῦθεν πηγάζουσι πάντα τὰ δεινὰ, τὰ ἑποῖα ὑπέστη κατόπιν ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν γένει. Διότι ἡ μετὰ ἑξηκονταετίαν ἑξώσις τῶν Λατίνων καὶ ἡ ἀνάκτησις τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων πρὸς ὥραν μόνον ἐπούλωσεν τὰ βαθύτατα τραύματα τὰ κατενεχθέντα εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἔθνους. Πᾶσαι δὲ αἱ δυνάμεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ μεθ' ὅλας τὰς ἀγαθὰς περὶ βελτιώσεως προσπάθειας τινῶν βασιλέων τοῦ Βυζαντίου ἐν τῷ μεταξὺ ἔκτοτε εἶχον μαρτυρηθῆ παραδόξως. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἡμαρτημένων θρησκευτικῶν δοξασίων ἐκορυφώθησαν. Οἱ ἀλλόφυλοι ὑπερεπλεόνασαν ἐντὸς τῆς ἐπικράτειας. Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς μετὰ τῶν εἰσοδημάτων κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἡλκιστῶθη, καὶ τὸ ἄλλοτε ἀπέραντον Βυζαντινὸν ἑλληνικὸν κράτος κολοβωθὲν πανταχόθεν καὶ περιορισθὲν ἐν μόνῃ τῇ πρωτεύουσῃ ἐκυμαίνετο ἤδη μετὰ ζῶης καὶ θανάτου!

Καὶ τέλος πάντων ἐνῷ ὁ Πάπας εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ προτείνῃ ἀδιαλείπτως τὴν θρησκευτικὴν ἑνωσιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἐνῷ τῆς Εὐρώπης οἱ ἡγεμόνες ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται περὶ πραγμάτων ἐντελῶς εἰς αὐτοὺς ἀλλοτρίων, καὶ ἐνῷ πάντες οἱ ἄλλοι, οἵτινες πρότερον ἠθλήσαν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἔμενον νῦν ἀπρακτοὶ καθ' ὁλοκληρίαν, περὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ μονομαχία φοβερά καὶ κρίσιμος περὶ τῶν ὅλων μετὰ τοῦ παντοδυνάμου τῶν Ὀσμανιδῶν κυριάρχου καὶ τοῦ ὑπὸ πάντων ἐγκαταλειμμένου Κωνσταντίνου τοῦ ΙΒ'. ! Ἀλλ' οὐχ' ἦττον καὶ αὐτῷ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἅπαν καὶ τοὶ ὀλιγοσπὸν τὴν πλὴθὺν καὶ τὴν ἰσχὺν του ἀδύνατον, ὅμως καὶ ἐν τῇ φοβερᾷ, τελευταίᾳ καὶ κρίσιμωτάτῃ στιγμῇ ἐκείνῃ ἀπαφίνεται ἀγερῶχος κατὰ τῆς ἐπιβουλῆς τῶν ἐν Ρώμῃ καὶ, προτιμῶν μᾶλλον τὴν βαρβαρότητα τοῦ Τούρκου ἢ τοῦ Λατίνου τὸν δόλον, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀπηλπισμένη αὕτη ἀπό-

φασίς του εἶναι ἀπόρροια θλιβερᾶς πεποιθήσεως καὶ βαθείας τῶν πραγμάτων μελέτης. Ὁ δὲ αἰμὴνητος Κωνσταντῖνος καὶ περ' ἔχων ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Βυζαντίου τῶν Ἀράβων τὰ σμήνη, τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῶν Τούρκων, ὑπὸ δὲ τὸ ἴδιον πρόσταγμα τοῦ ὀλιγωτέρους τῶν τριεχιλίων, ὅμως δὲν ἤθελε πάλιν νὰ παραβιάσῃ τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ του. Διὸ δὴ καὶ δὲν ἔπαυε νυκτὸς καὶ ἡμέρας καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας περιερχόμενος ἑφιππος περὶ τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ διατάσσων τὰ δέοντα, νῦν μὲν ἀμυνόμενος, νῦν δὲ ἐπιτιθέμενος μετὰ τοσοῦτων ἡρώων Ἑλλήνων καὶ ἄλλων γενναίων ξένων. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι δυστυχῶς τῆς δραστηριότητος καὶ ἀνδρείας τῶν εὐαρίθμων πολιορκουμένων!

Καὶ τῷ ὄντι. Μετὰ παρέλευσιν ὅσων ἡμερῶν τρομερωτάτης πολιορκίας τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος, μὴ εἶχε ξημερώσει! τὴν 29ην Μαΐου 1453 αὐτὸς ὁ Σουλτάνος ὡς λέων ἐφόρμησε μετὰ τῶν γενιτσάρων αὐτοῦ καὶ παντὸς τοῦ στρατοῦ του κατὰ τῆς πόλεως πανταχόθεν, κατὰ γῆν καὶ διὰ θαλάσσης, καὶ μετὰ τέσσαρας μεγάλας ἐφόδους εἰσέβαλεν εἰς τὴν πόλιν. Οἱ δὲ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον ὀλίγιστοι μὲν, ἀλλὰ καρτερώτατοι Ἕλληνες, καίπερ κεκμηκότες ἐκ τοῦ παρατεταμένου ἀγῶνος, ὅμως ὑπέστησαν ἀπτοήτως τὴν φοβερωτάτην αὐτὴν καταιγίδα καὶ τετράκις ἀπέκρουσαν τοὺς πῦρ πνέοντας πολεμίους, ἕως αὐτοὶ φυσικὰ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὸν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν αὐξανόμενον ὄγκον καὶ τὸν χεῖμαρρον τῶν ἐχθρῶν τῶν καὶ νὰ πέσωσι πάντες. Καὶ αὐτὸς ὁ ἅγιος ἀληθῶς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀγωνισάμενος μόνος πρὸς ἐχθροὺς ἀναρίθμους, ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν, ἐνῷ τὸ αἷμα ἔρρεε ποταμὴδὸν ἐκ τῶν χειρῶν του, καὶ τῶν ποδῶν του, καὶ τετραυματισμένος, ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου μόλις προφθάσας νὰ εἴπῃ «ἂχ, δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» καὶ ἔμεινε κατὰ γῆς κείμενος μετὰ ἄλλων νεκρῶν χιλιάδων,

ἀκήδεστος, ἄταφος, ἀπαρατήρητος ὕλις, καίτοι ἐφόρει ἐρυθρὰ πέδιλα, ἐφ' οἷς ἦσαν χρυσοῦ ἄστοι κεντημένοι! . . . Ἐπεσε λοιπὸν ὁ ἀτυχὴς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὑπὸ τὸν πέλεκυν τοῦ Μωάμεθ ἐκθύμως μαχόμενος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξέπνευσεν ἐπὶ τέλους! Ἠλώθη δὲ ἡ μεσαιτάτη τῶν Δωριέων πόλις, ἡ μασχά-
 λη Ἑλλάδος, τὸ Βυζάντιον, τὸ μέγα ἱδρυ-
 μα τοῦ μεγαλοφυοῦς Κωνσταντίνου, τὸ ἐφ-
 ἄμιλλον κατὰ πάντα πρὸς τὸ μέγα κτί-
 σμα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ Ἐπτάλοφος, Νέα
 Ῥώμη, ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων, ἡ μητρόπο-
 λις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ὁ
 ἄσπανδος ἐχθρὸς τῶν Φράγκων, τὸ μῆ-
 λον τῆς ἔριδος τῶν ἐθνῶν, τὸ χρυσοῦν ὄ-
 νειρον τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὠραία Κωνσταντι-
 νούπολις! ἔπεσε, καὶ ἡ χώρα πᾶσα παρε-
 δόθη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν! . . . Καὶ
 ταῦτα μὲν ἄλλις ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὰ
 πολλὰ τῶν θρηνημάτων κωφοῖς δάκρυσιν
 καὶ στεναγμοῖς ἀλαλήτοις τοὺς Ἕλληνας
 ἀφοσιωτέον . . .

Ὅταν τις φιλοσοφικῶς ἐξετάζη τὴν ἱστο-
 ρίαν τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ἀδύνατον νὰ
 μὴ ἀποκαλύψῃ ἐν αὐτῇ λόγον τινὰ ἀνώτε-
 ρον τῶν ἱστορικῶν ἀλλοιώσεων καὶ μετα-
 βολῶν τοῦ κόσμου. Ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶ-
 ναι καταφανὴς ὥς τὸ πλεῖστον διότι αἱ
 ἱστορικαὶ περιπέτειαι συχνάκις παρουσιάζ-
 ονται εἰς τὰς δραματουργοῦσας αὐτὰς γε-
 νεὰς ὑπὸ τὴν δυσειδεστέραν ὄψιν. Πολλά-
 κισ μάλιστα ὁ ἀνθρώπος ἀπελπίζεται περὶ
 τῆς τύχης καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ἀνθρω-
 πίνης κοινωνίας, ὅταν διαλογίζηται ὅτι αἱ
 πράξεις αὐτῆς φέρουσι μᾶλλον ἀνατροπῆς
 χαρακτῆρα ἢ ὄψιν τινὰ προόδου. Καὶ ὁμῶς
 οὐδὲν βεβαιώτερον τοῦ ὅτι αἱ φοβερώταται
 περιπέτειαι τὴν αὐτὴν ἐπέχουσι τὸπον ἐν
 τῷ ἠθικῷ κόσμῳ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅποιον
 καὶ ἐν τῷ φυσικῷ αἱ λαίλαπες καὶ αἱ κα-
 ταιγίδες, μετὰ μόνῃς αὐτῆς τῆς διαφορᾶς
 ὅτι τούτων μὲν τὰ ἀποτελέσματα εἶναι
 πρόχειρα, ταχέα καὶ ἄμεσα, ἐνῶ ἐκείνων
 βραδέα, πολύπλοκα καὶ δυσδιάκριτα. Καὶ
 τῶν μὲν φυσικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ αἰτι-

ῶν τὴν ἀλληλουχίαν τὸ αὐτὸ ἄτομον βλέ-
 πει, αἰσθάνεται, ἐξηγεῖ καὶ κατανοεῖ, ἐνῶ
 τῶν κοινωνικῶν περιπετειῶν καὶ τῶν μεγά-
 λων ἱστορικῶν γεγονότων τοὺς λόγους οὐδὲ
 αἰῶνες πολλάκις ν' ἀποκαλύψωσι δύνανται.
 Καὶ ὁμῶς ὑπάρχει ἐν πᾶσι θεία τις καὶ ὑ-
 περτάτη διευθύνουσα Πρόνοια, ἥτις εἶναι
 μὲν ἀόρατος εἰς τοὺς ὕλικούς ὀφθαλμοὺς ἡ-
 μῶν καὶ ἀκατάληπτος εἰς τὴν περιορισμέ-
 νην χωρητικότητα τῆς ἡμετέρας διανοίας,
 θάκτον ὁμῶς ἡ βράδιον ἀποκαλύπτεται αὐ-
 τη εἰς τὰς εὐτυχεστέρας γενεὰς τῶν ἐπιγί-
 νων, οἵτινες πάντως καρποῦνται τοὺς σκλη-
 ροὺς, ἀλλ' ἐντίμους τῶν Προγόνων ἀγῶνας.
 Οὕτω συνέβη ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις,
 οὕτω κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, οὕτω πάν-
 τοτε καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην.

Ὡς ἐπὶ τῶν δένδρων διὰ τῆς πτώσεως
 τῶν παλαιῶν προετοιμάζονται νέα φύλλα,
 ὅπως διὰ τοῦ ἔαρος προετοιμάζεται τὸ θέρος
 καὶ ὁ χειμὼν διὰ τοῦ φθινοπώρου, οὕτω καὶ
 διὰ τῆς πτώσεως προγενεστέρων ἐθνῶν καὶ
 πολιτευμάτων διοργανοῦται ἄλλη πραγμά-
 των κατάστασις. Καὶ τοῦτο γίνεται πάλιν
 πρὸς ἐπιτυχίαν σκοπῶν, οἵτινες διαφεύγου-
 σιν τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν. Ῥίψωμεν
 βλέμμα ἐταστικὸν ἐπὶ τῶν γεγονότων τοῦ
 Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ θέλομεν ἰδεῖ ὅτι καὶ
 ἐνταῦθα τὸ αὐτὸ πραγματοποιεῖται. Τὸ ἔθνος
 αὐτὸ φύσει καὶ θέσει διαφέρει τῶν ἄλλων
 εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης γνωστῆς αὐτοῦ ἡλι-
 κίας ἐδείχθη ὅτι περιεῖχε πάντα τὰ σπέρ-
 ματα τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου, ἐν δὲ
 τῇ προβάσει τοῦ χρόνου ἤκμασε καὶ προή-
 χθη εἰς τὸν κορυφῶνα τῆς δόξης γενόμενον
 διδάσκαλος καὶ φανὸς πάντων τῶν αἰώνων.
 Ἀλλ' ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς φαινοτάτη λάμψις, πε-
 ρίσελας, οὕτως εἶπεν, δόξης περιτύγαξε τὸ
 ἐξωτερικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ ἀναπό-
 φευκτος ὁμῶς ἐσωτερικὸς σκῶληξ εἰςδύσας
 ὑπέσκαπτεν ἀφ' ἐτέρου τὰ θεμέλια τοῦ αἰ-
 κοδομήματός του. Διὰ τοῦτο τὸ ἔθνος παν-
 ταχοῦ καὶ πάντοτε ἐφαίνετο μέλη ἔχον,
 οὐδαμοῦ ὁμῶς σῶμα.

Καὶ ἀπλῶς. Παρῆλθεν ἡ ἡγεμονία τῆς
 Σπάρτης, παρῆλθεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἰδοὺ

μετ' αὐτῶν ἄρχεται ἡ ἔκπτωσις τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη ἡ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν σκοποῦσα ἐπήνεγκε τοσαύτην ἰσότητά, ὅση ἀπητείτο, ἵνα καταστρέψῃ πᾶσαν δύναμιν ἱκανὴν νὰ φέρῃ εἰς ἑνωσιν τὰ ἀπ' ἀλλήλων διεστῶτα καὶ χωριζόμενα ἐπὶ μάλλον. Πόθεν δὲ, νομίζετε, πρὸς τάσσεται αὕτη; διαπράττεται ὑπὸ τῶν βαρβάρων, τοὺς ὁποίους τοσάκις οἱ Ἕλληνες κατετρόπωσαν, καὶ τοὺς ὁποίους πνοὴ μόνον τῆς Ἑλλάδος ἢ καὶ ἐνὸς αὐτῆς μέρους ἐξήρκει νὰ καταστρέψῃ. Εἰκοσιδύο μετέπειτα ἔτη ἐγένετο ἡ ἐν Μαντινείᾳ μάχη, ἐξ ἧς προέκυψε τὸ ἐναντίον τοῦ παρὰ πάντων προσδοκωμένου. Ἐπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ὁ μέγας Ἐπαμινώνδας καὶ μετ' αὐτοῦ ἐξέλιπεν ἡ ὀλιγοχρόνιος ὑπεροχὴ τῶν Θηβαίων, κατελύθη τὸ μέχρι τότε ἐπικρατήσαν δι' ἡγεμονιῶν πολιτικὸν σύστημα τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐπῆλθεν ἀναρχία καὶ ἀκρισία μείζων ἢ πρότερον. Διὸ ἐν οὐδεμιᾷ τῆς Ἑλλάδος πόλει μικρᾷ καὶ μεγάλῃ ἔμεινε δύναμις ἱκανὴ νὰ συντείνῃ καὶ περὶ ἑαυτὴν ἐφελεύσῃ ἄλλην ἐλάττονα, ἵνα προκύψῃ ἡ ἐκ τῆς ἐνώσεως ἰσχὺς. Ὅλος ὁ κόσμος περιέμενεν ἐκ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ συμπαγῇ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ἀσία εὐδαιμονήσῃ καὶ ὁμῶς μετὰ τὸν πρόωρον θάνατόν του καὶ τὴν ἐξαχρείωσιν μετὰ ταῦτα τῶν διαδόχων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπιγόνων τὸ πᾶν παρεδόθη εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἵνα τυραννήσωσι καὶ γυμνώσωσι πάντα τὸν κόσμον. Ἡ ἀπάνθρωπος αὕτη ἐξουσία τῶν Ῥωμαίων, ὁ μετ' αὐτοὺς ἄγριος δεσποτισμὸς τῶν Πάρθων καὶ ἡ Θηριώδης ἀρχὴ τῶν μετέπειτα σκυθικῶν φυλῶν, καὶ τὰς μεγάλας ἐλπίδας, ὅσας ἡ σύνοσις καὶ ἡ χρηστότης τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου παρεῖχεν, ὥς ἐκ συμφώνου κατέψευσαν, καὶ τὰς γενομένας βελτιώσεις ἐκ βάρβρων κατέστρεψαν καὶ καθ' ὁλοκληρίαν.

Καὶ ἐνῶ πολλὰ τὰ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα εἶναι ἢ τοῦλάχιστον φαίνονται εὐεξήγητα εἰς τὸν φιλόσοφον παρατηρητὴν, ὑπάρχουσιν ὁμῶς καὶ πάμπολλα ἄλλα, ἐν οἷς πρέπει νὰ κλίνη τις τὸν αὐχένα σεβό-

μενος τὰς βουλὰς τοῦ Ὑψίστου, ὁμολογῶν τὴν ἑαυτοῦ ἀμάθειαν καὶ ἀπορῶν πῶς νὰ ἐξηγήσῃ ὅτι Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς λόγου χάριν, ὅστις ἔμελλε νὰ κληρονομήσῃ Ἀντίγονον τὸν ἰσχυρότερον διάδοχον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐν λαμπρᾷ φυλακῇ τοῦ πενθεροῦ του Σελεύκου τοσαῦτον ἐλευθῶς τὸν βίον ἀπῆλλαξε· πῶς Ἀννίβας ὁ τοῦ Ἀσδρούβα, ὁ νικητὴς τῶν Ῥωμαίων, ἤναγκάσθη νὰ δηλητηριασθῇ εἰς ξένην γῆν πρόσφυξ, ὅπως ἀπαλλάξῃ τοὺς Ῥωμαίους τοῦ φόβου, τὸν ὁποῖον ἐνέπνεεν εἰς αὐτούς. Πῶς ὁ Ἀντώνιος, ὅστις ἠδύνατο νὰ γείνῃ κοσμοκράτωρ ἀντὶ τοῦ Αὐγούστου, καταφρονήσας τιμὰς καὶ δόξας καὶ ἐγκαταλιπὼν τοὺς περιμένοντας αὐτὸν στρατιώτας, ἵνα ἀκολουθήσῃ τὴν φυγόμαχον καὶ δραπετὶν ὥραϊαν Κλεοπάτραν, δὲν εὗρισκε τὸν φονεύσοντα αὐτὸν καίπερ ἰκετεύων. Καὶ πῶς ὁ μέγας Ναπολέων, ὁ ἥρωας τῆς Ἰταλίας, ὁ νικητὴς τῆς Εὐρώπης, πῶς γίνεται φυγὰς τῆς Μόσχας καὶ ἀκούσιος ἐρημίτης τῆς Ἀγίας Ἑλένης!

Τοιοῦτό τι δὴ συνέβη καὶ τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Τὸ Βυζαντινὸν ἀπέραντον κράτος πάντοτε εἶχε πᾶν ὅ,τι ἀπητείτο, ἵνα διαρκέσῃ καὶ μεγαλουργήσῃ· ἐθνικὴν ἐνότητα περιέχουσιν ὡς τὸ πλεῖστον τὰ δύο συστατικά, τὴν ταυτότητα τῆς θρησκείας καὶ τὴν ταυτότητα τῆς γλώσσης. Πρωτεύουσαν ἀσφαλῆ συνάπτουσιν θαυμασίως ἐνθεν μὲν τὰς δύο μεγάλας ἑλληνικὰς χερσονήσους, τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, ἐνθεν δὲ τὰς δύο μεγάλας ἑλληνικὰς θαλάσσας, τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Εὐπορίαν μεγάλην καὶ κυβέρνησιν ἐπιτηδειοτάτην ὥστε ἐκ πάντων τούτων τὸ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στάδιον προσιωνίζετο λαμπρὸν, μέγα. Καὶ ὁμῶς δὲν ἐπηλήθευσαν δυστυχῶς αἱ χρυσταὶ αὗται ἐλπίδες· διότι ἡ δημοσία ἀρετὴ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἔλλησιν ἀπὸ πολλοῦ ἤρξατο νὰ ἐκλείπῃ, ἡ ἰδιωτικὴ νὰ μὴ ὑπάρχῃ καὶ τὸ ἀτομικὸν φρόνημα νὰ ἐπικρατῇ. Ὅταν δὲ τὸ φρόνημα τοῦτο ἐκ ταπεινῶν ὁρμάται

καὶ ταπεινὰ ἐπιδιώκη, πάντως θὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀθλιότητά, τὴν διάλυσιν καὶ φθοράν, ἅτε οὐδὲν κοινὸν συγχωροῦν, οὐδὲν ὑψηλὸν καὶ οὐδὲν γενναῖον. Διὸ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καίπερ ἐκθύμως ἀγωνισάμενον ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ὑπέκυψεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ῥήνην τοῦ πανδαμάτορος χρόνου, ὥςτις οὔτε γῆς φεῖδεται, οὔτε θαλάσσης, ἀναδεικνύων νήσους, ἔνθα πρότερον ἦτο ἀπέραντον πέλαγος, ποταμοὺς ξηραίνων, ῥοὰς ὑδάτων ἀλλαχοῦ ἀναφαίνων καὶ κατακλύζων ἠπείρους.

Ὡς τε, ἐὰν μὴ θέλωμεν νὰ πέσωμεν εἰς τὴν ἀσεβῆ καὶ ἄτοπον ἰδέαν ὅτι τὰ πάντα ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ὑπὸ τυφλῆς τινος τύχης ἄγονται καὶ φέρονται, ὥς ὑπ' ἀνέμων τὰ νέφη, πρέπει ἀδιστακτικῶς ν' ἀποδεχθῶμεν ὅτι τοῦ παγκοσμίου τούτου δράματος αἱ σκῆλαι ἐν οὐρανοῖς μὲν σχεδιάζονται, παρ' ἡμῖν δὲ ἐνταῦθα ἐπιτελοῦνται. Τὰ διάφορα ἔθνη λοιπὸν διαδέχονται ἀλλήλα, ὑψοῦνται, καὶ καταπίπτουν, καὶ πάλιν ἀνίστανται καὶ πάλιν ἀνυψοῦνται κατ' ἀνωτέραν ἀόρατον διαταγὴν. Οἱ Ἕλληνες λόγου χάριν παρέστησαν πρὸ τῶν Μακεδόνων, οὗτοι διεδέξαντο τοὺς Ἕλληνας, οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς Μακεδόνας, οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς Ῥωμαίους, τοὺς Βυζαντινοὺς οἱ Τοῦρκοι καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ ὅμως ὅποια ἄκρα δυστυχῶς παραγνώρισις τῆς διευθυνούσης τὰ πάντα ἀοράτως θείας Προνοίας παρὰ τῶν ἐφημέρια φρονούντων!

Καὶ τῷ ὄντι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, Κύριοι, εὐγενεῖς μου Κυρίαί, ὁμοιάζει πρὸς ὑπερῷον δένδρον ἢ πρὸς περίβλεπτον οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου οὐδὲν μέρος κρύπτεται, ἀλλὰ μάλιστα τοῦναντίον εἰ τυχὸν παρ' αὐτῷ ὑπάρχει τι ἑλλειμμα, δὲν μένει ἀπαράτητον διὰ τοῦτο πολλοὶ τῶν γραφάντων βυζαντινὴν ἱστορίαν, καίπερ ἄλλως σοφοὶ καὶ σπουδαῖοι, παλαιὰ τε πολλὰ τε εἰδότες, ὅμως φιλόψογοι φύσει ἐν τῷ μεταξὺ εὐρεθέντες ἐφιλοτιμήθησαν, καὶ φιλοτιμοῦνται τινες καὶ σήμερον ἔτι νὰ ἐπιδειχθῶσιν ἑλλείμματα αὐτοῦ ἐξελέγχοντες

μᾶλλον ἢ ἀγαθὸν τι παρατηροῦντες. Οἱ φιλοκατήγοροι οὗτοι ἐν ταῖς συζηταῖς ἐκείναις ἔρισι καὶ διχονοίαις μεταξὺ αἱρέσεων καὶ ὁρθοδοξίας, ἀναμέσον Ῥώμης καὶ Βυζαντίου, μεταξὺ Πατριάρχου καὶ Πάπα οὐδένα ἄλλον διαβλέπουσι λόγον ἢ τὰ πάθη φιλοδόξων ἀνδρῶν πρὸς ἀλλήλους διαπληκτιζομένων περὶ κοσμικῶν πρωτείων. Πλὴν οὐδεὶς ἡμῶν ἐστὶν ἡδὴ, πιστεύω, ὥςτις ἀγνοεῖ ὅτι αἰτίαι καὶ λόγοι περὶ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου τῶν πατέρων ἡμῶν τῶν μέσων αἰώνων δὲν ἦσαν τύποι ἐξωτερικοὶ ἢ ἔθιμα καὶ λεξίδια, ὅτι δὲν προέκειτο τότε περὶ ἐνζύμων τε ἢ ἀζύμων, περὶ ἐγγάμου ἢ ἀγάμου βίου τοῦ κλήρου, ἀλλ' ἐζητεῖτο ἅπαξ διὰ παντὸς νὰ διακριθῇ ἐπὶ τέλους, ἂν τὸ πολυτίμον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐχύθη ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀπλῶς, ἵνα τὴν παγκόσμιον δουλείαν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης διαδέξηται ἄλλη νέα πολλῶν αἰσχροτέρα ἐκείνης Ῥωμαϊκὴ δουλεία τῶν ἀρχιερέων αὐτῆς, ἢ ἂν τοῦναντίον τὸ αἷμα ἐκεῖνο τοῦ Χριστοῦ καὶ σωτῆρος ἔρρευσεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα ἐξ αὐτοῦ ἀναβλαστήσῃ τὸ ἀγλὸν τοῦ νεωτέρου κόσμου δένδρον τῆς ἐλευθερίας, ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ ὁποίου καὶ ἄτομα καὶ ἔθνη νὰ δύνωνται ν' ἀναπνέωσι τὴν θεῖαν αὔραν τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ πάντες ἀνεξαιρέτως δρέπωσι τοὺς ζωοδότας καρποὺς αὐτοῦ. Δὲν ἠγωνίζοντο λοιπὸν τὰ πρόσωπα κατ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἐμάχοντο αἱ προαιώνιοι καὶ ἀντίθετοι ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι. Ἐπάλας τὸ ἰδεώδες πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν ὑλικὸν καὶ γήϊνον δαίμονα, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ κατὰ τῆς βίας τοῦ κόσμου, πρὸς τὸν δεσποτισμὸν ἢ ἐλευθερίαν, ἢ ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν πρὸς τὴν κατὰστάσιν τὴν κτηνώδη.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Πατριάρχης Φώτιος καὶ ὁ Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς εἰσὶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἱεραρχῶν τῆς Ὀρθοδοξίας, ὅτι ὁ Λεωνίδας, ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Κίμωνος Μιλτιάδης ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Σαλαμῖνι ἀθανάτων ἀθλητῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἄν ἐν τῷ ἱερῷ πεδίῳ τοῦ Μα-

ραθῶνος δὲν κατασυνετρίβετο τοῦ μεγάλου βασιλέως ἡ ὁρμή καὶ τὸ θράσος, ἐλευθερία, παιδεία, ἐπιστήμη καὶ τέχνη ἑλληνικὴ σήμερον ἤθελον εἶσθαι ἀκατανόητοι λέξεις ἢ καὶ ἀνύπαρκτοι ὅλως. Ἄν ἐπίσης ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἐκείνῳ τῶν πατέρων ἡμῶν ἀγῶνι ἡ ὑπεροπτικὴ ὁρμὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης δὲν κατεβάλλετο, ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ γλῶσσα, χριστιανικὴ ἐλευθερία, ἀνοχὴ καὶ ἀγάπη ἤθελον εἶσθαι σήμερον ἱστορικαὶ μόνον λέξεις ἐκφράζουσαι τὴν ἰδέαν γεγονότων πάλαι ποτὲ ὑπαρξάντων. Ὁ μεσαιωνικὸς δὲ ἐκεῖνος τῶν πατέρων ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγὼν ἦν προσέτι πολὺ δυσχερέστερος καὶ δεινότερος τῶν περὶ ἀνεξαρτησίας καὶ δόξης ἀγώνων τῶν ἀρχαιοτέρων ἡμῶν προγόνων, διότι οὗτοι μὲν ἐκ τοῦ συστάδην ἐμάχοντο ὑπὲρ τῶν ἀγαθῶν τούτων πρὸς ἐξωτερικοὺς πολεμίους φανεροὺς καὶ κεκηρυγμένους· ἐνῷ οἱ πατέρες ἡμῶν τῶν μέσων αἰώνων συγχρόνως ἐπάλαιον πρὸς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἐχθροὺς ἀναφανδὰ πολεμοῦντας καὶ ἱεροκρυφίως, καὶ μάλιστα οὐχὶ ὥς πολῖται ἀνεξάρτητοι καὶ ἐλεύθεροι πολιτειῶν δημοκρατουμένων, ἀλλ' ὥς ὑπήκοοι εὐπειθεῖς βασιλέων δεσποτικωτάτων μωρῶς πολλάκις ἐγκαυχωμένων ἐπὶ τῷ ρωμαϊσμῷ αὐτῶν.

Διὰ τοῦτο τὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξου ἐκκλησίας ἀγῶνα τῶν πατέρων ἡμῶν εἰλικρινῶς θαυμάζω καὶ μερίζω ἐν πολλοῖς ἀνενδοιάστως κηρύσσω τῶν φονικωτάτων ἀγώνων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐν τοῖς αἵματοφύρτοις πεδίοις· διότι τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων τούτων ἦσαν τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος, πολὺ ὀλιγώτερον φαβερὰ τῶν ἐνταῦθα τεθέντων εἰς χρῆσιν, τῆς ψυχολογικῆς δηλονότι βίας, τοῦ ποικίλου δόλου καὶ τοῦ χρυσοῦ, τοῦ παραδίδοντος ἀναιμωτὶ τῷ ἐχθρῷ κατὰ Φίλιππον καὶ τὰ ὀχυρώτατα φρούρια καὶ ἀνερχομένου εὐθὺς ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων ἐπάλξεων καὶ ἐπὶ τῶν ἡλιθιάτων. Ἀτελεύτητος λοιπὸν ἔσται ἡ δόξα πάντων ἐκείνων τῶν κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν, οἵτινες ἐν ταῖς κρισιμωτάταις στιγμαῖς ἐκεί-

ναις τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ γένους ἀπαράμιλλον ἐπεδείξαντο τόλμην ἀκμαίου νεανίου, ἀνένδοτον σταθερότητα ἀνδρός, καὶ βαθεῖαν σύνεσιν πολυπείρου πρεσβύτου, ἀνεδείχθησαν πιστοὶ καὶ ἀδιάφθοροι φύλακες τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ οἵτινες ὑπεστήριξαν πάσῃ δυνάμει τὸν δεινὸν τοῦτον ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως καὶ Πατρίδος.

Ἄλλ' ἴσως τινὲς τῶν ἐνταῦθα ἀπὸ ἄλλων ἰδεῶν ὀρμώμενοι καὶ μελέτης δὲν ἤθελον διστάσει νὰ ἐκφωνήσουν πρὸς ταῦτα «τὸ μῦρον ἐπὶ φακῇ». Πλὴν ἤθελον οὗτοι βεβαίως μὲ ἀδικήσει, ἐὰν κάπως νομίζωσιν ὅτι παράλειπον τὰ ἐλλείμματα τῶν Βυζαντινῶν Ἑλλήνων προσπινοῦμαι ἄγνοιαν τούτων, ἢ ὅτι ἐκθέτων αὐτὰ προσπαθῶ νὰ δικαιολογήσω τοὺς ἡμετέρους πατέρας. Πολλοὺ γε καὶ δέω. Δὲν ἀρνοῦμαι, Κύριοι, ὅτι ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ἐστερήθη κατὰ μικρὸν τῶν παραδόσεων, τῶν αἰσθημάτων, τῶν φρονημάτων, τῆς παιδείας καὶ τοσούτων ἄλλων ἀρετῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Δὲν παρασιωπῶ ὅτι ἀνυπολόγιστον εἶναι τὸ ποσὸν τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὸ κακῶς νενοημένου ζήλου οἰστρηλατούμενοι περιεβάλλοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἐγκαταλείποντες μὲν τὰ ἀληθῶς ἱερὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, τὰ καθήκοντα δηλονότι τοῦ πατρὸς, τοῦ πολίτου, τοῦ στρατιώτου, καταναλίσκοντες δὲ τὰς ἠθικὰς, σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις εἰς βίον ἄσκοπον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπώδοντα εἰς τὸ σχῆμα. Ὁμολογῶ ὅτι, ὅσάκις βασιλεῖς τινες πατριῶται ἐκ τῆς ἀτόπου αὐτῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων εἰς ἀπελπισίαν περιελθόντες ἐπεχείρησαν τὴν βελτίωσιν τούτων, κατεπολεμοῦντο ὑπὸ τοῦ κλήρου, ἰσχυριζομένου «ὅτι ὁ βασιλεὺς ὀφείλει νὰ μὴ ἀποτρέπη τῆς διακονίας τοῦ Θεοῦ, οὐς ἀνθρώπους κηδεύει ὁ Θεὸς νὰ προεαρτήσῃ εἰς τὴν διακονίαν τοῦ βασιλέως.» Δὲν ἀποκρύπτω ὅτι εἰς τὸν μαρasmus τοῦ Ἀνατολικοῦ Βυζαντινοῦ κράτους συνέδραμον πρὸς πολ-

λοις ἄλλοις αἰτίοις καὶ ἡ πρόσληψις ἀσιανῶν ἔξεων ὅλως ἀλλοτρίων τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀγρίων καὶ ἀπανθρώπων, οἷον τῶν ἀποτροπαίων ποινῶν, τῆς γλωττοκοπίας, τῆς ρινοτομίας, τῆς τυφλώσεως καὶ τῶν ὁμοίων. Συμφωνῶ πληρέστατα πρὸς τοὺς κατηγοροὺς ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, πλὴν τοῦ τελευταίου, τοῦ ἀειμνήστου Κωνσταντίνου, ἦσαν ὅλως ἀνάξιοι διάδοχοι τῶν πλείστων προκατόχων· διότι ἀμνημονοῦντες ἐθελουσίως τῶν γενομένων ὑπὸ τῶν Φράγκων πρὸ καὶ κατὰ τὰς ἀποφράδας ἡμέρας τῆς ὑπὸ αὐτῶν ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν ὁρθοδόξων Ἑλλήνων, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ πατρίδος, οὗτοι ἀπεναντίου παρέλυον τὰς δυνάμεις τοῦ ἔθνους καὶ τὸν ἐσωτερικὸν βίον τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν γελαίων, τῶν ἐγκληματικῶν αὐτῶν τάσεων καὶ τῶν προδοτικῶν ὄντως προεπαθειῶν τοῦ νὰ ἐνώσωσι τὰ φύσει διηρημένα καὶ νὰ ὑπαγάγωσιν ὑπὸ ζυγὸν ξενικῆς δουλείας τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν στηριζόμενοι μόνον εἰς τὰς ἀπατηλὰς ὑποσχέσεις τῆς Ρώμης.

Ταῦτα πάντα καὶ εἴ τι ἄλλο δικαίως κατηγοροῦσι τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἀδιστακτικῶς καταδικάζω· διότι ταῦτά εἰσι κηλίδες, αἵτινες κατεβίβασαν τὸ ἡμέτερον ἔθνος, κατεσπίλωσαν ὄντως τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλληνικὴν μοναρχίαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἐνεκόλαψαν στίγμα ἀνεξάλειπτον εἰς τὸ ὄνομα καὶ τὴν μνήμην τῶν ἀσυνέτων αὐτοκρατόρων, τοῦ πλείστου μέρους τῶν θρησκομανῶν ἱερέων, καὶ τοῦ δεισιδαίμονος πλήθους, καὶ ἐπέσυραν μέγαν μῶμον κατὰ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας. Οὐχ ἦττον ὅμως καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα δὲν ὑπῆρξεν ἄδοξος ἔλως καὶ ἀλυσιτελής εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἡ μακρὰ ἐκείνη τῶν περιπετειῶν Ὀδύσσεια. Καὶ τῇ ὄντι, ἂν ἡ ἀπαιδευσίς, αἱ θρησκευτικαὶ πλάναι καὶ ἡ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀλλοφύλων ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνίδρυσις ἐματαίωσαν πράγματι τὰς χρηστὰς ἐλπίδας, ὅσας παρείχεν ἡ ἡ-

θική καὶ ὕλική κατάστασις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς πρώτους πέντε αἰῶνας, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βυζαντινὴ μοναρχία ἀνέδειξε πάλιν ἐν γένει τὴν σύνεσιν, τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν δραστηριότητα, εἰς ἣν κυρίως ὀφείλομεν ἡμεῖς, οἱ ἐκείνων ἀπόγονοι, τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, καὶ ἔδειξε μεγάλας ἀρετὰς, ἄκρας ἀφοσιώσεις, πίστιν ἀκραιφνή καὶ αἰσθημα ἄκματον ἐλευθερίας. Αὐτὴ ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἀνεξωπύρρησε τὸν χριστιανικὸν ἐλληνισμόν εἰς πολλὰς χώρας ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακλυσθείσας καὶ αὐτὴ ἐξελλήνισε πάμπολλα ἔθνη πρότερον βάρβαρα ὄντα. Ὁ δὲ τῶν μέσων αἰώνων ἐλληνισμὸς, ὁ τοσοῦτον κατακρινόμενος ὡς ὁ τάφος τοῦ πνεύματος καὶ τὸ δεσποτικόν τῆς ἐλευθερίας, δὲν διέψευσε πράγματι τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος τὴν ἀληθῆ σημασίαν· διότι καίτοι ἀσιαναὶ ἔξεις καὶ ἀρκτῶα βάρβαρα ἔθνη ἐπενήργησαν, ὥς μὴ ὤφειλεν, ἐπὶ τὴν τύχην τοῦ Βυζαντινοῦ βασιλείου, οὐχ ἦττον ὅμως ὁ διὰ τῆς ὁλεθρίας ταύτης ἐπιμιξίας ἀκρωτηριασθεὶς καὶ παραμορφωθείς ἐλληνισμὸς τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, κατ'ὀρθωσε πάλιν νὰ διαπράξῃ πολλὰ ἀξιωμακρόννευτα ἔργα, στηρίξας, ἐνόσω ἔζη, διὰ τοῦ αἵματός του τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τῶν τῆς Δύσεως λύκων.

Ναί, μετὰ βίον ἐνδοξον πλὴν πολυώδυνον καὶ πολυχίνδυνον ἐτῶν χιλίων διακοσίων ὁ ἐπ' αἰῶνας ὑπάρξας ἀκαταμάχητος προμαχὼν τῆς ὁρθοδοξίας καὶ τὸ προπύργιον τῆς ἐλευθερίας ἔπεσεν ὑπὸ τὴν μισάδελφον τῆς Δύσεως προδοσίαν, καὶ νέα μαρτύρων αἵματα ἔβαψαν πάλιν τὸ πορφυροῦν ἔδαφος τῆς ἱερᾶς τῶν πατέρων χώρας. Ἐπεσε πράγματι ἡ εὐγενὴς καὶ μεγάλη πόλις τοῦ ἐλληνισμοῦ ἡ ἐμπερικλείουσα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τὸν πυρῆνα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Εὐρώπης, καὶ νέοι μαρτυρικοὶ στέφανοι ἔστεψαν πάλιν τὰς σεπτὰς κεφαλὰς τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως καὶ πατρίδος. Ἀληθῶς ἡ ἀκρόπολις τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ ἄσυλον τῶν γραμμάτων ἔπεσε, καὶ αἱ μουσαι, αἱ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία κατέδυσαν, ὥς τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, ἅπερ ὁξέως

μὲν εἰς ὕψος καὶ κάλλος αἴρονται, ταχέως δὲ πάλιν μαραίνονται καὶ ἐκλείπουσι. Τῷ ὄντι ἔθνος προνομιοῦχον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, λαμπρὰς φωτεινότητι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔπεσεν, ἀλλ' ἔπεσεν, ἀφοῦ τὴν Ρώμην ἐξεπολίτισεν, ἀφοῦ τὸν χριστιανισμόν προπαρεσκεύασε καὶ ἀφοῦ τὰ δόγματά του ἐσυστηματοποίησε. Σύμφημι ὅτι ἔπεσε τὸ βυζαντινὸν ἐλληνικὸν ἔθνος εἰς ἱστορικὴν ἀνυπαρξίαν καὶ ὑπέκυψεν, ὥς μὴ ὤφελεν, ὑπὸ τοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ πολεμίους, πλὴν ἔπεσεν, ἀφοῦ πρῶτον ἀνεχαίτισε καὶ ἐκράττησεν αὐτοὺς ἐπὶ ὀκτὼ ὀλοκλήρους αἰῶνας καὶ ἔσωσε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἐπιδρομῶν των διὰ τῆς βραδείας αὐτοῦ καὶ ἡρωϊκῆς ἀγωνίας. Πάντες λοιπὸν ὀφείλομεν τούτῳ τῷ ἔθνει ζωηροτάτην εὐγνωμοσύνην καὶ μέχρι τῶν ἑρσιπίων αὐτοῦ καὶ μέχρι τοῦ τάφου ἔνθεν μὲν, διότι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μεγαθύμου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ἐλληνοπρεπῶς ἔπεσεν ὑπὸ τὸ φάσγανον τοῦ πορθητοῦ, ἄνευ παραδόσεως, ἄνευ συνθήκης, καὶ οὐχὶ καθὼς ἐν Ἰταλίᾳ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης Ρωμύλος ὁ Αὐγουστύλος παρέδωκεν ἑαυτὸν καὶ τὸ σέμμα Ὀδοάκρῳ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἑρούλων ἐπὶ ἰσοδίῳ συντάξει ἐξακισχιλίων λιτρῶν χρυσοῦ ἔνθεν δὲ, διότι καὶ ἀφοῦ κατέπεσεν ὑπὸ τὰ τραύματα τοσούτων αἰώνων, ἐκληροδότησεν ἡμῖν τοὺς χρυσοὺς αἰτούς του, τὴν ἀθάνατον γλῶσσάν του καὶ τοὺς πνευματικοὺς ὀησαυρούς του!

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἐρωτῶ, ἂν μὴ ὑπῆρξέ ποτε ἐποχὴ ἐν τῷ μακρῷ καὶ ἐνδόξῳ αὐτῆς βίῳ, ὅτε ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀκτίνων μόνης αὐτῆς ἅπας ὁ χριστιανικὸς τῆς Εὐρώπης κόσμος ἐφωτίζετο, ἐθερμαίνετο, ἐδιδάσκετο ἂν μὴ ὑπῆρξέ ποτε μακρὰ σειρὰ αἰώνων, καθ' ἣν μόνη ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος ἐκκλησία κατεπολέμει διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν φώτων αὐτῆς τὴν παχυλωτάτην ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνθρωποφθόρον δεισιδαιμονίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, καὶ ἂν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς ἀδ-

τῆς ἐστίας δὲν ἀνάπτουσιν ἔτι αἱ σήμερον πεπαιδευμένοι καὶ σοφαὶ ἐκκλησίαι τῆς ἐσπερίας τὰς θεολογικὰς αὐτῶν φωτεινότητας δαδᾶς; Ἀλλ', εἰὰν παραλείψω τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους κλασικοὺς χρόνους τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καθ' οὓς αὕτη καὶ μόνη ἐξεπροσώπει τὸν χριστιανισμόν ἐν τῇ Οἰκουμένῃ, μὴ καὶ κατὰ τὴν παραμονὴν αὐτῆς τῆς δουλείας τῆς δὲν ἀνέφλεξεν αὕτη ἐν τῇ Εὐρώπῃ διὰ τῶν δυστυχῶν αὐτῆς προσφύγων τὸν ἱερόν ἐκείνον τῆς νεολαίας τῆς Δύσεως πρὸς τὴν ἐλληνομάθειαν ἐνθουσιασμόν; Τίς ἄλλη ἐκκλησία παρὰ τὴν Ἀνατολικὴν ἐκείνην, τὴν Βυζαντινὴν, ἐξέπεμψε τοὺς ἀποστάλους αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου μέχρι τῶν ἀπωτάτων θαλασσῶν τῆς Κίνας καὶ Ἰαπωνίας καὶ διεσάλπισε τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ τῶν πάγων τοῦ Βορρᾶ μέχρι τῶν διακεκαυμένων ἐρήμων τῆς Λίθιοπίας; Τίς ἄλλη παρὰ τὴν ἡμετέραν Ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν παραβολώτερον καὶ ἐπιτυχέστερον ἐκήρυξέ ποτε τὸ ἱερόν Εὐαγγέλιον; Οὐδένα δὲ λανθάνει σήμερον ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος αὕτη Ἀνατολικὴ ἐκκλησία μετὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ κατόπιν τεραστίων ἀγώνων καὶ ἄθλων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει, ὑπὸ πάντων ἐγκταλειφθεῖσα ὑπέκυψεν εἰς ζυγόν, στερηθεῖσα τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἐλευθερίας καὶ ἐσωτερικῆς ἀνεξαρτησίας, ἐν ᾗ ἐντρυνύσιν ἀνέκαθεν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως. Καὶ ὅμως κατ' ἐξαιρέσιν, ἴσως μοναδικήν, ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ ἐν τῇ ὑποταγῇ αὐτῆς οὔτε τὴν φιλομάθειάν της ἀπέβαλεν, οὔτε τῶν πατρῶων αὐτῆς ἀρετῶν ἐπελάθετο, οὔδε τὸ φρόνημα αὐτῆς ἐντελῶς ὑπεδούλωσεν. Αὕτη ἐξεπαίδευσεν ἐλληνικῶς τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐν ταῖς θλιβεραῖς ἡμέραις, αὕτη καὶ μόνη ὑπάρχει καὶ σήμερον ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν παιδαγωγός, ὁ ἐπιεικὴς διδάσκαλος, ὁ γλυκὺς ἐν ταῖς συμφοραῖς παρήγορος, ὁ ἄγρυπνος τῶν πατρίων φύλαξ, ὁ πιστὸς τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος φρουρός καὶ πάσης τῆς προγονικῆς ἡμῶν πνευματικῆς παρακαταθήκης ὁ ἀκριβὴς καὶ ἀνελλιπὴς θεματοφύλαξ.

Καὶ ταῦτα μὲν σήμερον περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν γένει ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄπαντες δὲ γνωρίζομεν ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον πολιτισμὸν τοῦ κόσμου, τὸν καθαρὸν ἑλληνικόν, ἐπῆλθεν ὁ δι' Ἀλεξάνδρου, ἑλληνικὸς τε καὶ Μακεδονικὸς, εὐρύτερος τοῦ πρώτου. Μετ' αὐτὸν ἦλθεν ὁ Ρωμαϊκὸς καὶ ἔπειτα ὁ Βυζαντινὸς, ὅστις ἦν εὐρύτερος βεβαίως καὶ συνέχεια τοῦ δευτέρου· καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Εὐρωπαϊκός, εὐρύτερος πάντων τῶν προγενεστέρων. Εἰς τούτους δὲ πάντας τί συνετέλεσεν ἄρά γε ἡ Ἑλλάς; Ἡ Ἑλλάς, Κύριοι, εὐγενεῖς μου Κυρίαί, ἐδοξάσθη μόνη καὶ καθ' ἑαυτὴν πολιτικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ἐν τῷ πρώτῳ, ὅλου τοῦ λοιποῦ κόσμου ὑπὸ βαρβαρότητος καλυπτομένου. Ἐδοξάσθη κατ' ἄμφω ἐν τῷ δευτέρῳ διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις ἐξύπνισε τὴν Ἀσίαν. Ἐδοξάσθη ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ ἐπιστημονικῶς ὑπόδουλος μὲν, ἀλλὰ διδάσκαλος γενομένη τῶν κρατούντων Ρωμαίων. Ἐδοξάσθη ἐν τῷ Βυζαντινῷ θρησκευτικῶς. δὲν ἔμεινε δ' ἄδοξος ἐν τῷ Εὐρωπαϊκῷ φωτίζουσα τὴν Εὐρώπην, ὡς πολικὸς ἀστήρ, διὰ τῶν ἀθανάτων συγγραμμάτων τῶν ἐνδόξων υἱῶν αὐτῆς. Τέλος δ' ἐπῆλθεν ὁ σκηνικὸς ζυγὸς, καὶ ἐν τούτῳ ἡ Ἑλλάς ἡ δόξησεν, ἐταπεινώθη, περιεφρονήθη, ἡκρωτηριάσθη, ἦλθεν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου, ἐλησμονήθη, ἐνομίσθη νεκρά καὶ ὡς μὴ ὑπάρχουσα· ὁ καιρὸς διεξοδικός, ἡ πάλῃ μακρά, βαρύτερος ὁ ἀγὼν, ἀσθενὲς τὸ σῶμα, μώλωπας ἔτι ἔχον, πανταχόθεν καταδραμὴ, οὐδαμῶθεν βοήθεια· ὁ κόσμος ὅλος σχεδὸν ἐκώφευεν εἰς τὰ δάκρυα τῶν πασχόντων. Τὸ ἑλληνικὸν λοιπὸν ἔθνος ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, γνωρίζον μὲν πόθεν νὰ φύγῃ, ἀλλ' ἀγνὼν ποῦ νὰ καταφύγῃ! Εἰς τὴν γῆνιν διπλωματίαν ἡ καταστροφὴ αὐτῆς ἐφαίνετο βεβαία, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν ταῖς δέλτοις ταῖς οὐρανίαις, ἐν αἷς ἀποφασίζονται τὰ ἐνταῦθα. Καὶ ἰδοὺ, ὦ τοῦ θαύματος! τὴν τρίτην δεκαετίαν τῆς δεκάτης ἐνάτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετη-

ρίδος εὐαγγελιζομένη ἡ γῆ χαρὰν μεγάλην διὰ τὴν ἐορταζομένην ἁμῶμον σύλληψιν τοῦ υἱοῦ τῆς Παρθένου καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος εὐηγγελίστατο καὶ τὴν ἀνάστασιν τῆς νεκροφανοῦς Ἑλλάδος. Καὶ ταύτης μὲν ἀπόμειρα μόνον ἀνέκτισε τὴν ἐλευθερίαν τῆς, καὶ προάγεται ὁσημέραι, δλόκληρον δὲ τὸ ἔθνος εὐελπίζεται τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ αἰσιώτερον μέλλον!

ΤΟ ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΝ.

Ὀλίγιστοι ἡσυχολήθησαν εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ὀρεινῆς ἐκείνης χώρας, ἣν μόλις ἐνθυμοῦνται ὅταν ἀναφυῇ πολιτικὴ τις περιπλοκὴ, ὅπως προσφάτως συνέβη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Εὐζεγοβίνης. Ἡ γερμανικὴ Διπλωματικὴ ἐπετηρίς, ἡ ἀναφέρουσα μετ' ἄκρας εὐλαθείας ἀπάσας τὰς ἡγεμονίας τοῦ Ῥέους, τῆς Αἰππης, τοῦ Σιγμάρικεν καὶ ἄλλων μικροσκοπικῶν καὶ ἀνεξαρτήτων δῆθεν κρατῶν, οὐδ' ἀναφέρει τὸν ἡγεμόνα τοῦ Μαυροβουνίου, ἐν δὲ τῇ πολλοῦ λόγου ἀξίᾳ Γεωγραφίᾳ τοῦ ὁ Γάλλος Ἐλισαῖος Ῥεκλὸς ἀποφαίνεται λίαν αὐστηρῶς περὶ τῆς ἡγεμονίας, λέγων ὅτι τὰ ὄρη συνέχουσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχαίτυπον βαρβαρότητα. Ἐπεικέστερον ἔκρινεν ὁ Γερμανὸς Κ. Γουσταῦος Ῥὰς, ὅστις δις ἐντὸς τριετίας (1871—1874) ἐπεσκέφθη τὸ Μαυροβούνιον καὶ περιέγραψε λεπτομερῶς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους, τὸ πολίτευμα, τὰ πάντα. Αἱ πληροφορίαι αὐτοῦ συμφωνοῦσι καθ' ὅλα πρὸς ὅσα ἀναφέρουσιν οἱ Σλαῦοι συγγραφεῖς.

Κατὰ τὸν Κ. Ῥὰς μόλις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο γνωστὸν ἐν Εὐρώπῃ τὸ ὄνομα τοῦ Μαυροβουνίου, πολλοὶ δὲ Εὐρωπαῖοι καὶ νῦν ἔτι φρονοῦσιν ὅτι ὁ τόπος κατοικεῖται ἀπὸ βαρβάρους ληστὰς μαχομένους πρὸς ἀλλήλους. Εἰς τοῦτο δ' ἴσως ὁρμῶνται ἐκ τῆς ἀγρίας ὄψεως τῆς χώρας ἅμα ἐκ Καπτάρου μεταβαίνῃ τις εἰς τὸ Μαυροβούνιον. Μετα-